

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2001 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2001

1

VILNIUS 2002

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2001

1

VILNIUS 2002

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio Universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius
<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Z I T A M E D I Š A U S K I E N Ė

**MORALINIO PASAULIO RITERIS: KELETAS STANISLOVO
MORAVSKIO PASAULĖŽIŪROS BRUOŽŲ**

Neabejotina, jog žmonių istorijoje itin svarbi vieta tenka idėjoms, žmonių nusistatymams, nuomonėms, pažiūroms. Būtent didžiausios idėjų sistemos bei pastangos jas realizuoti sukėlė ryškiausias pokyčius Europos istorijoje ir net katastrofas: ar kalbėtume apie krikščioniškos idėjos išsigalėjimą, reformacijos judėjimą, ar XVIII a. pab. ir XIX politinių bei kultūrinių idėjų sukeltus judėjimus, esmingai keitusius Europos politinį, socialinį, tautinį ir kultūrinį peizažą.

XVIII ir XIX a. sukurta daugelis moderniojo pasaulio gyvenimą veikusių idėjų sistemų (pačios įtakingiausios iš jų – švietimas, liberalizmas, konservatizmas, socializmas, nacionalizmas), kurios, tapdamos atskirų individų pasaulėžiūros pagrindu, suteikdamos struktūrą jų kultūrinei patirčiai, formavo skirtingus pasaulio suvokimo, elgesio, veikimo modelius. Viena iš tokių idėjų sistemų – konservatizmas, tiesiogiai savo atsiradimą siejantis su visuomenės modernėjimo procesais bei reakcija į juos. Konservatizmas, arba konservatyvus mąstymo stilius, formavo savitą konservatoriaus vidaus pasaulį: požiūrį į žmogaus prigimtį ir jo vietą pasaulyje, gyvenimo tikslą, socialinę realybę, moralę ir vertybes. Savo ruožtu skyrėsi ir jo politiniai įsitikinimai, veiklos pobūdis, problemų sprendimo būdas ir t. t.

Konservatizmas buvo įtakingas mąstymo stilius XIX a. vidurio Lietuvoje, visų pirma tarp bajorų. Nors specialiai netyrinėdami, į jį atkreipė dėmesį ir kaip dalies bajorijos politinės ar socialinės laikysenos modelį paminėjo ne vienas XIX a. vidurio visuomeninius procesus ir judėjimus tyrinėjęs istorikas¹. Kur kas daugiau nuveikė

¹ D. Fajnzauz, *Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi 1846–1848*, Warszawa, 1965; A. Janulaitis, *1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje*, 2-as leid. (reprintas), Vilnius, 1990; В. И. Нейно-

mūsų kaimynai lenkai. Lenkijoje konservatizmo tyrinėjimai jau turi šimtametę tradiciją, o juose probėgšmais užgriebiama ir Lietuvoje įtakingų konservatorių, visų pirma „Peterburgo koterijos“ narių veikla bei pažiūros².

Šiame straipsnyje, pasitelkusi idėjų istorijos metodą, Stanislovo Moravskio – įsitikinusio konservatoriaus – pasaulėžiūros fragmento pavyzdžiu bandysiu atskleisti bent menką kraštelį XIX a. vidurio Lietuvos konservatyviosios bajorijos intelektualinio ir dvasinio gyvenimo horizontų. Daugiausia vietos bus skirta esminės modernųjų laikų problemos – prieštaravimo tarp vystymosi poreikio ir stabilumo išsaugojimo – sprendimo būdai, kurių siūlė konservatizmas. Kartu aptarsiu su šia problema susijusius konservatyviam mąstymui svarbius klausimus: ar galimi ir kokie galimi pokyčiai socialiniame pasaulyje, taip pat žmogaus prigimties problemą.

Iki šiol S. Moravskis buvo pažįstamas tik kaip puikių atsiminimų autorius, įdėmus, ironiškas, neretai sarkastiškas XIX a. pirmosios pusės Lietuvos ir Peterburgo lenkiškosios visuomenės gyvenimo stebėtojas, negailestingas jos ydų ir silpnybių kritikas. Tuo tarpu jo pažiūros pirmųjų atsiminimų leidėjų – Adamo Czartkowskio ir Henryko Mościckio nesudomino. Maža to, pastarieji iš atsiminimų išmetė tas vietas, kuriose atsiskleidžia autoriaus požiūris į pasaulį, į žmogų ir į žmogaus paskirtį šiame pasaulyje³. Laimė, didysis istorijos valdovas Atsitiktinumas išsaugojo mums kai kuriuos dingusiais laikytus S. Moravskio rankraščius – politinius traktatus, itin retą reiškinį to meto Lietuvos intelektualinio gyvenimo kontekste, kurių dėka bus galima rekonstruoti kai kuriuos jų autoriaus pasaulėžiūros elementus. Straipsnyje remsiuos svarbiausiais išlikusiais politiniais jo raštais: „Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų įvykius“ (1848 12 24); „Politinės fantazijos. Spaudos laisvė“ (1849 12 10); „Politinės fantazijos. Verslas“ (1850 03 05); „Prisiekusiųjų teismas“ (1850 03 17); „Mirties bausmė“ (1850 04 01); „Žvilgsnis į mūsų amžiaus socialinių teorijų dvasią. Mažutė kelionė dideliu mišku“ (1850 10 03); „Riterija, Jėzuitizmas. Jėzuitai“ (apie 1850 m.) (kūrinio „Egoizmas“ fragmentai).

к о е в, *Крестьянский вопрос в Литве во второй трети XIX века*, Москва, 1976; С. А. Л а з у т - к а, *Революционная ситуация в Литве 1859–1862 гг.*, Москва, 1961.

² R. R. L u d w i k o w s k i, *Konserwatyzm Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym (Z rozważań nad ideologią i polityką)*, Kraków, 1976; R. R. L u d w i k o w s k i, *Główne nurty polskiej myśli politycznej 1815–1890*, Warszawa, 1982; M. K r ó ł, *Konserwatysci a niepodległość*. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku, Warszawa, 1985; J. J e d l i c k i, *Obozy ideowe Królestwa wobec zmian społecznych, Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815–1864*, Wrocław etc., 1979; M. I n g l o t, *Poglądy literackie koterii petersburskiej w latach 1841–1843*, Wrocław, 1961; B. S z l a c h t a, *Konserwatyzm. Z dziejów tradycji myślenia o polityce*, Kraków, Warszawa, 1998; B. S z l a c h t a, *Ład, Kościół, Naród*, Kraków, 1996.

³ Plačiau apie tai žr. šiame Lietuvos istorijos metraštyje R. Griškaitės str. „Stanislovo Moravskio rankraštinius palikimas Vilniaus bibliotekose“, p. 87–110.

„Tautų pavasario“ iššūkis

Konservatizmo pradininku laikomo Edmundo Burke'o veikalą „Apmąstymai apie revoliuciją Prancūzijoje“ išprovokavo, kaip rodo pats pavadinimas, Prancūzijos revoliucija, kurios vyksmas, lydymas žmonių kraujo, prievartos ir neteisėtumų, paskatino paneigti, sukritikuoti, parodyti tokius įvykius sukėlusio mąstymo būdo ydingumą. Revoliucijos patirtis bei išpūdžiai paskatino ir kitą konservatorių, užvaldžiusių daugelio Europos šalių konservatorių protus, prancūzų tradiconalistą grafa Josephą de Maistre'ą parašyti knygą „Samprotavimai apie Prancūziją“.

Naujas didžiojo revoliucinio teatro veiksmas – 1848 m. revoliucijos, „Tautų pavasario“ banga, užliejusi didžiąją Europos dalį, tapo nauju iššūkiu konservatyviai mąstantiems žmonėms ir paskatino dar ir dar kartą reflektuoti idėjų poveikio žmonių gyvenimui problemą, siekimo pagal racionaliai sukonstruotus teorinius modelius pertvarkyti socialinį gyvenimą pasekmes. Europos revoliuciniai įvykiai sujaukdino, išjudino ir Lietuvos bei jai istoriškai artimų žemių konservatorius. Kontroversiškas Henrykas Rzewuskis, „reakcionierius“, „ultrakatalikas“ ir „ultra-konservatorius“, paskelbė ciklą straipsnių-laiškų, kuriuose nagrinėjo tiesos ir fakto, teorijos ir realybės santykio problemą⁴ įrodinėdamas, jog pasitelkus teorinį mąstymą neįmanoma adekvačiai pažinti žmonių gyvenimą, taigi ir keisti jį, remiantis vien teorinėmis prielaidomis bei teoriniais konstruktais. Rašydamas apie savo garbinamus antikvos mąstytojus Platoną ir Aristotelį, H. Rzewuskis teigė, jog jie „nemanė, kad knygų rinkinys gali supažindinti su socialinėmis tiesomis, ieškojo jų [socialinių tiesų. – Z. M.] keliaudami po anuomet pažįstamą pasaulį, klausinėjo tautas apie jų papročius, ieškodami mokslo gyvo, o ne mirusio, tokio mielo mūsų pseudofilosofams, kurie neperžengę savo siauro užkampio ribų nori spręsti apie žmonijos dvasią. Platonas ir Aristotelis ilgai mokėsi, kol išdrįso kitus mokyti“. Ir dar apie antikinius mąstytojus bei sektiną jų mąstymo ir veikimo būdą: „Neieškojo jie tiesos savo individualaus proto izoliuotoje veikloje, bet buvo dideli keliautojai, nes nemanė, kad žmonės iš knygų galima pažinti“⁵. Taigi laiškuose H. Rzewuskis teigė mintį, jog socialinę realybę pažinti ir vienaip ar kitaip paveikti galima ne pasikliaujant žmogaus proto galiomis, bet tik atsirėmus į praktiką, tradiciją.

S. Moravskio rašinių datos – 1848–1850 m., taip pat jų pavadinimai – „Ustrosnės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų įvykius“ ar „Žvilgsnis į mūsų amžiaus socialinių teorijų dvasią. Mažutė kelionė dideliu mišku“, liudija, jog rašė juos politinių aktualijų išpūdžio pagautas. Tekstuose gausu sąskambių su spaudos pranešimais

⁴ H. R z e w u s k i, List I–II, *Tygodnik Petersburski*, 1848, nr 97–99/100; 1849, nr 1.

⁵ Ten pat, Nr. 98, p. 683.

apie revoliucijos eigą, jos dalyvių skelbtas idėjas ir pan. Mat visus 1848–1849 m. Rusijos spauda, taigi ir Lietuvoje populiarus bei mielai skaitytas Lenkijos Karalystei skirtas oficiozas „Tygodnik Petersburski“ skelbė žinias iš įvairių šalių apie jose įsisiūbuojančius revoliucinius įvykius. Jau 1848 m. vasario 27 d. (kovo 10 d.) laikraštis informavo skaitytojus apie prasidėjusį sukilimą Paryžiuje: „darbininkų gaujos“ vasario 24 d. užėmė Tiuliry (Tuileries) rūmus, karalius Liudvikas Pilypas atsisakęs sosto ir pabėgęs į Angliją. Nuo tada kiekvienas naujas numeris audrino Lietuvos dvarininkų vaizduotę vis naujais liaudies, „darbininkų gaujų“ savivalės, prievartos, siautėjimo, kruvinių barikadų mūšių vaizdais: anot pranešimų, jie siaubė, degino karaliaus ir didikų rūmus, grobė ir naikino meno vertybes, plėšė vienuolynus. Visuose tuose įvykiuose pagrindiniu veikėju nurodomas miestų proletariatas. Neabejotina, kad laikraščio piešiami vaizdai priminė dar visai nesenus, tik 1846 m. kaimynystėje vykusius įvykius – Galicijos skerdynes, kai sukilę valstiečiai su savo ponais – dvarininkais lenkais elgėsi taip pat, kaip Paryžiaus darbininkai.

Kartu laikraštis pranešinėjo apie proletariato vardu jų vadų keliamus reikalavimus: nusavinti turtuolių turtus, suvalstybinti gamybą, įvesti valstybinę nuosavybę, lygų atlyginimą, spręsti darbo ir kapitalo santykių klausimą. Perspausdintose korespondencijose buvo aiškiai konstatuojamas vykstančios Prancūzų revoliucijos ne politinis, bet socialinis pobūdis: „liaudžiai nerūpi valdžios forma, visus jos reikalavimus galima išreikšti taip: kuo mažiau dirbti, ir kuo daugiau uždirbti“⁶. Atsižvelgdami į socialinį revoliucijos pobūdį, laikraščiai stengėsi supažindinti su jos metu iškeltomis radikaliomis – visų atspalvių, visų „sektų“ komunistų („švelniau tariant socialistų“) – idėjomis: Étienne'o Cabet'o bendros nuosavybės idėja, Louis'o Blanqui amatų bendrijomis su lygiu darbu ir lygiu atlyginimu; Charles'o Fouriero, Roberto Oweno, Claude'o Henri Saint-Simon'o pasekėjų teorijomis; Pierre'o Joseph'o Proudhon'o progresyviųjų mokesčių idėja. „Tygodnik Petersburski“ net perspausdino Prancūzijos nacionalinio susirinkimo deputato Alexi'o de Tocqueville'o kalbą, kurioje šis apibendrina pagrindinius visų pakraipų socialistų bendrus bruožus: 1) visų egoistinių ir žemų siekių kraštutinis išvystymas, materijos ir kūno sudievinimas; 2) atvira arba daugiau mažiau paslėpta neapykanta individualiai nuosavybei, kurią visos pakraipos nori arba visai panaikinti, arba pertvarkyti taip, kad pati susinaikintų; bet kuriuo atveju privačios nuosavybės nė viena iš jų negerbia ir nesaugo; 3) perdėtas nuolatinis nepasitikėjimas žmonių laisve, kurią socializmas siekia apriboti, siekimas, kad visur vietoj laisvo ir nepriklausomo individo veikimo metodiškai veiktų valstybė arba vyriausybė⁷. Labiausiai neramino tai, kad vadovaujantis tokiomis idėjomis paremtomis teorijomis revoliucijos metu buvo siekiama

⁶ Ten pat, Nr. 18, p. 133.

⁷ Ten pat, Nr. 69, p. 488.

realiai pertvarkyti visuomenės gyvenimą. Spauda konstatavo: visa Europa yra amžininkų sukurtų doktrinų realizavimo liudininkė, ir darė išvadą, kad tos doktrinos grasina nuosavybei, gyvybei ir šeimai bet kuriame krašte⁸. Revoliucijos amžininkai suvokė gyveną socialinių utopijų įgyvendinimo laiką⁹.

S. Moravskiui tuo įdomiau turėjo būti sekti Europos įvykius, nes pats turėjo progos tiesiogiai susipažinti su kai kuriomis iš tų dabar realizuojamų utopijų. 1833 m. pabaigoje buvodamas Paryžiuje, lankė Ch. Fourier ir C. H. Saint-Simon'o pasekėjų paskaitas ir jau tada galėjo susidaryti vaizdą apie jų skelbiamas idėjas¹⁰. Tik tuomet jos tebebuvo žodis, kartais virstantis kūnu – falangų eksperimentais, tuo tarpu 1848 m. tos idėjos įgavo neregėtą jėgą, grasinančią susprogdinti ikitolinę visuomenės gyvenimo tvarką. Teorijų tapmas realia socialinio gyvenimo jėga, S. Moravskio manymu, buvo epochos, viso XIX a. ženklas, net jo nuolatinė būseną. Šią situaciją nulėmė XIX a. Europos ekonominė ir socialinė raida. Spartus pramonės augimas, mūsų autoriaus teigimu, neišsprendė, kaip vylėsi techninės pažangos apologetai, materialinės gerovės problemų, tik dar labiau padidino turtinę diferenciaciją ir nuskurdusių žmonių skaičių, be to, gerai organizuotų ir sukonzentruotų į didelius proletariato būrius – mases. Patobulėjusios susisiekiimo priemonės palengvino žmonių susižinojimą, sudarė sąlygas lengviau ir sparčiau plisti bendroms idėjomis, įsitikinimams, padėjo formuoti bendras pažiūras. Socialinių teorijų paplitimą masėse paskatino nuo kapitalizmo raidos neatsiejamas švietimo, pirmiausia pradinio, plitimas. Tačiau, S. Moravskio įsitikinimu, elementarusis išsilavinimas negali būti laikomas absoliučia vertybe, kadangi vos pramokusi rašto, bet dėl per menko išsilavinimo neįgijusi kritinio mąstymo įgūdžių, liaudis lengvai pasiduoda bet kokių socialinių teorijų apžavams¹¹. (Beje, šiuo metu mokslininkai svarsto ryšį tarp elementaraus išsilavinimo ir ypatingo imlumo ideologinei indoktrinacijai). Taigi dėl minėtų procesų socialinės teorijos, susijungusios su masių veiksmo jėga, tapo reikšmingu, socialinį gyvenimą lemiančiu veiksmu, galinčiu „akies mirksniu“ pakeisti Europos ir viso pasaulio veidą. Bandymai teorijomis pertvarkyti, pakeisti, pagerinti žmonių gyvenimą iš teorijos srities, iš galimybės po kraupaus, konservatorių akimis, Prancūzų revoliucijos bandymo dar kartą persikėlė į praktikos, realybės sritį. Su nauja jėga iškilo klausimas:

⁸ Ten pat, Nr. 18, p. 136.

⁹ Ten pat, Nr. 53, p. 368.

¹⁰ S. M o r a w s k i, *W Peterburku (1827–1838). Wspomnienia Pustelnika i Koszałki-Kobiałki* wyd. A. Czartkowski i H. Mościcki, Poznań, [1927], s. 8.

¹¹ S. M o r a w s k i, Uwagi Pustelnika w Ustroniu o wypadkach 1848 roku. Pisane w Wigilią Bożego Narodzenia tegoż roku, *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*, Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – *NMB RK* ir *RS*), f. 130–2275, l. 1–1v., 4v.

ar žmogui duota keisti socialinę tikrovę?

Ar iš principo jo valioje pakeisti ką nors savo pasaulyje? Kokia prasmė radikaliai, revoliuciniu būdu keisti pasaulį, jei po kiek laiko tokį bandymą reikia kartoti, nes rezultatai netenkina? Kokios gali būti pasaulio radikalaus keitimo pasekmės? Ar jos padarys žmones laimingesnius, kaip to siekiama?

XIX a. pirmosios pusės tiek Europos, tiek Lietuvos konservatoriai tvirtino, kad vykstantys revoliuciniai įvykiai yra Europos mąstyme išsigalėjusio racionalizmo ir Švietimo idėjų įtakos pasekmė, realizacija gyvenimo konkretybėje. Įvairios socialinės teorijos bandė pertvarkyti visuomenę pagal jų skelbiamus principus. Tokius siekius deklaruojančių utopinio socializmo teorijų šaknys slypėjo švietėjų įsitikinime, kad žmogaus protas gali pažinti pasaulį ir sutvarkyti jį protingai bei teisingai, remdamasis savo atrastais dėsniais. Švietėjai skelbė optimistinį tikėjimą, kad žmogaus protas ir grožis gali pakeisti pasaulį ir patį žmogų, žmonija gali būti padaryta laiminga ir dora.

S. Moravskis, kaip ir visa XIX a. pradžios Europos konservatyvi antišvietėjiška opozicija, kategoriškai atmetė švietėjų įsitikinimą, jog galima rasti racionalius visų žmogaus problemų sprendimus. Žmogaus proto sukurtos teorijos, kuriomis remiantis turėtų būti pertvarkomas visuomenės gyvenimas, siekiant padaryti jį geresnį ir laimingesnį, S. Moravskio įsitikinimu, negali būti įgyvendintos. Dėl kelių priežasčių.

Visų pirma – tai žmogaus proto ribotumas. S. Moravskis laikėsi tarp Lietuvos konservatorių populiaraus ir Europos konservatorių raštuose paplitusio požiūrio į pažintines žmogaus proto galias. Pasak jo, žmogaus protas negali pažinti absoliučios tiesos, tiesos apie pasaulio sukūrimą, jo prigimtį, tikslą ir esmę. Absoliuti tiesa pažįstama tik per tikėjimą. Lietuvos konservatorių autoritetas Hugues Felicite Robert de Lamennais tvirtino, kad tiesa yra ne žmogaus prote, bet „ateina“ į žmogų iš šalies. Žmogus pats nieko nekuria, „jis tik perima, saugo, perduoda“. Žmogaus protas gali tik gautas tiesas atpažinti, aiškinti, interpretuoti, pritaikyti¹². Taigi individualiam protui neprieinamas pasaulio sutvarkymo principų pažinimas, jis gali pažinti tik gamtos pasaulį. Bet ir šis pažinimas bus ribotas, baigtinis, nuolat besikeičiantis, nes žmogaus atskleista tiesa tegali būti dalinė, laikina. Ir S. Moravskis, rašydamas apie žmonių kuriamas teorijas, aiškino, jog dėl žmogaus proto savybės klysti jo sukurtos teorijos negali būti neklaidingos, niekas negali garantuoti, kad jo sukurtoji teorija yra teisinga, dabar teisingomis atrodančios idėjos po kurio laiko gali pasirodyti esančios ydingos. Be to, protas neatsiejamas nuo žmogaus kūno, yra

¹² A. S i k o r a, *Historia i prawdy wieczne (Lamennais-Królikowski-Dezamy-Blanqui)*, Warszawa, 1977, s. 35–37.

„parsiduodantis“, savotiškas kūno poreikių advokatas, tarnaujantis ne absoliučiai tiesai, bet laikiniems, žemiškiems, materialiams kūno poreikiams¹³.

Kita vertus, teorijų kūrėjai, S. Moravskio nuomone, daro dvi dideles klaidas. Pirma, jie tiki tobula žmogaus prigimtimi, į žmoniją arba atskirą žmogų, kuriems taikomos teorijos ir kurie turės jas įgyvendinti, žiūri kaip į idealius individus. Tačiau gyvenimo patirtis rodo ką kita. Visus žmones valdo aistros, geismai, kurie iškraipo bet kurią idealią teoriją. Todėl norint įgyvendinti teorijas, pirmiausia iš „pusiau žvėrių“ reikėtų padaryti tikrus, t. y. idealius, žmones¹⁴. „Gaila, kad į programą neįeina žmogaus prigimties pakeitimas, nes be šito visa kita nieko neverta“, – S. Moravskuii pritarė ir iš žemėje rojų bandančių sukurti teoretikų šaipėsi konservatorius Juozapas Ignatas Kraševskis¹⁵.

Antra teorijų yda ta, kad jos visas visuomenes bei žmones suniveliuoja, nepripažįsta jų nepakartojamos įvairovės, individualumo ir savitumo, kurių jokia teorija nei aprėpti, nei juo labiau panaikinti negali¹⁶.

Šie visų teorijų trūkumai lemia, jog, jas pritaikius gyvenime, anot S. Moravskio, gautasis rezultatas gali neatitikti lauktojo: „Tik išprotautose, į visuomenę sviestose teorijose tai, kas net atrodo gražiausia, logiškiausia, daugiausia žemiškos laimės vilčių teikiantis, įgyvendinus dažniausiai pasirodo esą jei net ne žalinga, tai mažų mažiausiai beprasmiška“¹⁷. Teorijų kūrėjų nesuvokimas to, kad „tarp žmogaus svajonių ir patyrimo plyti visa praraja“, ir iš to kylantis neatsakingas manipuliavimas masėmis, žaidimas visuomenės stabilumu bei jos likimu akivaizdžiai atskleidė XVIII a. pabaigos įvykiuose. Vargu, svarstė S. Moravskis, ar to meto filosofai, išpopuliarinę gryojo proto teiginius ir išūbavę nekontroliuojamą neigiamų visuomenės gyvenimo pusių kritiką, patys tikėjosi tokių vaisių, kokius davė jų teorijos. Ir vargu ar patys su pasibjaurėjimu jų nebūtų atmetę¹⁸. Kita vertus, tik praktiškai įgyvendintos teorijos atskleidžia savo esmę.

Taigi rimčiausia visų teorijų įgyvendinimo kliūtis, daranti jas vien utopijomis, S. Moravskio įsitikinimu, yra atskirų žmonių aistros, troškimai, interesai, o žvelgiant giliau, – pati žmogaus prigimtis.

Žmogaus prigimties klausimu S. Moravskis pritarė XIX a. pradžios prancūzų tradiconalistų Josepho de Maistre'o, Louiso Gabrielio Ambroise'o Bonaldo,

¹³ S. M o r a w s k i, Uwagi Pustelnika ..., l. 4v., 10v.

¹⁴ S. M o r a w s k i, Rzut oka na duch teoriy socyalnych naszego wieku. Maleńka podróz po wielkim lesie, *NMB RK* ir *RS*, f. 130–2273, l. 35, 46v.

¹⁵ Do Kazimierza Komornickiego, J. I. K r a s z e w s k i, *Sfinx. Powieść*, Warszawa, 1847, t. 1, s. V.

¹⁶ S. M o r a w s k i, Rzut oka na duch teoriy socyalnych naszego wieku ..., l. 91v.–92.

¹⁷ Ten pat, l. 39.

¹⁸ Ten pat, l. 47.

François'o René Chateaubriand'o požiūriui, kuris iš esmės skyrėsi nuo švietėjiškojo. Švietimas atmetė krikščionybės doktriną apie prigimtinį žmogaus nuodėmingumą ir teigė tikėjimą žmogaus nekaltumu bei gerumu ar bent moraliniu neutralumu, pasiduodančiu auklėjimui, arba jeigu ir ydingumu, tai tokiu, kurį gali pašalinti palankios sąlygos, auklėjimas, visuomenės pertvarkymas¹⁹. S. Moravskio laikais šiuos argumentus, ypač paskutinį, propagavo utopinio socializmo idėjų įtakoje parašyti prancūzų grožinės literatūros kūriniai, kurie buvo mielai skaitomi ir Lietuvoje (Eugène'as Sue, George Sand). Priešingai tokiam švietėjų nusistatymui, prancūzų kontrrevoliuciniai rašytojai, ypač Lietuvos konservatoriams didelę įtaką padaręs J. de Maistre'as, laikėsi giliai pesimistinio požiūrio į žmogų, kurio prigimtis esanti paliesta ir negrįžtamai sudarkyta prigimtinės nuodėmės. J. de Maistre'o teigimu, pirmagimystės nuodėmė esanti labiausiai neabejotina teorija. Dėl prigimtinės nuodėmės žmogus yra beviltiškai sugedęs, ir tiek kiekvienas žmogus atskirai, tiek visa žmonių giminė iki pat istorijos (pasaulio) pabaigos neišvengs kančios. Garsiajame savo veikalė „Sankt Peterburgo vakarai“ J. de Maistre'as rašė: „Žmogus savo esybės gelmėse ieško nors menkiausios nesugadintos dalelės – ir negali rasti: viskas suteršta nuodėmės, ir visas žmogus – ištisa piktžaidė. Nesuvokiamas dviejų skirtingų ir nesuderinamų jėgų junginys, išsigimęs kentauras, – žmogus jaučia, jog yra pasekmė kažkokios nežinomos piktadarystės, kažkokio pasibjaurėtino sumaišymo, išniekinusio jo esybę iki pačių gelmių <...> Žmogus yra tiesiog gimęs blogiui, ir iš jo nieko kito negalima tikėtis“²⁰. „Nes mūsų lemtingas polinkis į blogį yra tiesa, kurią įrodo jausmas ir patirtis; ją liudija visos epochos, ir šis polinkis, visada daugiau ar mažiau įveikiantis sąžinę ir įstatymą, nuolatos gimdė žemėje visokias nuodėmes ir prasižengimus <...>“²¹. Jeigu žmogus yra pasmerktas blogiui, vienintelis išsigelbėjimas jam iš savo likimo, vienintelė išganymo viltis gali būti susijusi tik su besąlygišku paklusimu kokiam nors autoritetui – bažnyčiai, valstybei ar kokiai korporacijai²².

Isaiah Berlinas J. de Maistre'o požiūrį į žmogų pavadino mizantropišku. Mizantropu save yra įvardijęs ir S. Moravskis. Jo raštuose sutinkama to meto visuomenės ir jos narių kritika yra negailestinga, jai vargiai kas gali prilygti XIX a. vidurio lenkiškoje Lietuvos raštijoje. S. Moravskio ir J. de Maistre'o dvasinis artumas neabejotinas.

¹⁹ I. B e r l i n, *Vienovė ir įvairovė: Žvilgsniai į idėjų istoriją*, sudarė Alvydas Jokubaitis, Vilnius, 1995, p. 91.

²⁰ Ж. д е М е с т р, *Санкт-Петербургские вечера*, Санкт-Петербург, 1998, с. 62.

²¹ Ten pat, p. 65.

²² Plačiau apie J. de Maistre'o žmogaus koncepciją žr.: I. B e r l i n, min. veik., p. 91–95.

S. Moravskui prigimtinis žmogaus nuodėmingumas, jo skilimas į dvasinį ir materialųjį pradus yra esminis veiksnys, lemiantis individo ir visos žmonijos gyvenimą. Kad ir kiek per amžius būtų kitusios žmonijos gyvenimo formos, žmogaus esmė liko ta pati: „Žmogus kaip buvo, taip ir liko vergas – ar žmogaus, ar poreikio, ar įpročio, ar sukilusių aistrų, ar sunkaus darbo“²³. Laisvas iš vienos pusės, t. y. laisvas pasirinkti gyvenimo prioritetu dvasinę ar kūniškąją savo dalį, nelaisvas iš kitos, nes negali visiškai išsivaduoti nuo kūno. Žmogaus kūnas, jo materialumas yra nuolatinis neišvengiamas nelaimių ir kančių šaltinis bei priežastis. Todėl žmogaus „gyvuliškumas“, jo kūniškumas ir materialumas yra iš principo nesuderinamas su žmogaus laime žemėje. Esą nesąžininga, tvirtina S. Moravskis, skelbti žmonėms, kaip tai daro visos socialinės teorijos, jog laimė galima šiame pasaulyje. Laimė žmogui pasiekama tik aname, pomirtiniame gyvenime²⁴.

Skurdas ar turtas taip pat negali būti laimės matas, kaip skurdas pats savaime negalys būti nelaimės priežastimi. Ir skurde, sakė S. Moravskis, žmogus gali būti laimingas taip pat, kaip nelaimingas didžiausias turtuolis: kančių ir skausmo norma kiekvienam žmogui atseikėta vienoda, nepaisant jo turto²⁵. Todėl socialinės teorijos, savo tikslu skelbiančios materialinių sąlygų pagerinimą, tik dar labiau nukreipia žmonių dėmesį nuo dvasinio gyvenimo į materialųjį, dar giliau panardina juos į kūno vergovę, taigi dar labiau tolina nuo trokštamos laimės.

Šiuo aspektu aptariamos socialinės teorijos, tvirtino S. Moravskis, atspindėjo pagrindinę XIX a. Europos šalių vystymosi tendenciją – kreipti dėmesį į žmonių materialinės gerovės augimą. Jis išsiliejo į bendrą Europos konservatyviųjų romantikų industrinės visuomenės kritikų chorą manydamas, kaip ir jie, jog pramonės gamyba, pataikaudama žmogaus silpnybėms ir aistroms, skatina jas, pati dirbtinai kurdamą fiktyvius poreikius, be kurių žmogus iš esmės galėtų apsieiti, t. y. skatina žmogaus materialumo suvešėjimą. Kartu industrinė gamyba devalvuoja tradicines moralės normas, pasėja religinį skepticizmą ir taip išjudina nusistovėjusius visuomenės gyvenimo pagrindus, o provokuodama karus dėl naujų rinkų produkcijai realizuoti sukelia konfliktus tarp tautų²⁶. Todėl buržuazinių Europos visuomenių raidos į materialinę gerovę kryptis, visų socialistinės pakraipos teorijų rūpinimasis vien materialia gerove, S. Moravskio manymu, pranašavo Europai liūdną ateitį. Jį neramino, ar materialioji gyvenimo pusė neužgoš dvasinės, ar beliks žmogaus širdyje vietos meilei, pasiaukojimui, draugystei, šeimos ryšiams, dėkingumui, dorai, tikėjimui, talentui ir daugeliui kitų žmogui suteiktų dovanų, ar nepavirs jis tik

²³ S. M o r a w s k i, Uwagi Pustelnika ..., l. 1v.–2.

²⁴ S. M o r a w s k i, Rzut oka na duch teoryi socyalnych naszego wieku, l. 76.

²⁵ Ten pat, l. 68v.–69.

²⁶ S. M o r a w s k i, Polityczne mrzonki. Przemysł, *NMB RK* ir *RS*, f. 130–1679, l. 2v.–4v.

„hipopotamo ir dramblio kūnu“²⁷ S. Moravskis gąsdino Europos tautas baisiais socialiniais sukrėtimais. Mat kuo labiau toldamos nuo Dievo tautos grims į materializmą, kuo labiau žmonės apims „nedoro“ turtėjimo šėlas, o patys pinigai iš priemonės virs tikslu, tuo greičiau ne pinigai, bet juos dievinantys žmonės taps „socialistinių ir komunistinių harpijų“, kurių šūkis – „nuosavybė – tai vagystė“, auka. Tada Europą užlies viską naikinanti kova²⁸.

Taigi visai pagrįstai, manau, galima konstatuoti, kad S. Moravskis nepripažino socialinėms teorijoms galios realiai pakeisti, patobulinti žmonių gyvenimą. Tam trukdo pati nuodėmės palytėta žmogaus prigimtis, neleidžianti teorijas adekvačiai įgyvendinti, ir žmogaus proto ribotumas, dėl kurio jis negali sukurti neklaidingų teorijų. Vadinasi, darytina išvada, jog „pagal teoriją, *a priori* tarp keturių sienų sukurptą, statyti visą žmonių visuomenės pastatą prieš jos pačios akis yra klaida, yra nuodėmė, o dažniausiai nusikaltimas“²⁹. Žmogus iš principo negali radikaliai pakeisti savo žemiškojo gyvenimo, kaip negali pakeisti savo gyvenimo žemėje tikslo, kurį žmogui nurodė jo Kūrėjas.

S. Moravskis, kaip ir visi Lietuvos konservatoriai, prancūzų tradicionalistai ar konservatyvieji vokiečių romantikai, mąstė vadovaudamasis krikščioniškąja paradigma, taigi savo svarstymų išėities tašku laikė pamatinį krikščionybės teiginį, kad žmogus ir visuomenė yra Dievo kūrinys, o visos civilizacijos ir kiekvienos tautos raida vyksta pagal Dievo planą ir ketinimus. Europos civilizacijos ir visuomenės pagrindas esanti krikščionybė. Atsisakiusi krikščionybės, tikėjimo Dievą, išaukštinusį protą, civilizacija ar atskira visuomenė pasmerkia save žūti, nes netenka tą visuomenę rišančių, stabilizuojančių saitų³⁰. Viskas, kas vyksta pasaulyje, vyksta su Dievo žinia ir Jo valia. Bet kokie žmogaus veiksmai, daromi be Dievo valios, negali duoti pozityvių rezultatų. Teigiamų rezultatų negalima laukti ir iš tų teorijų, kurios nesiremia tikėjimu. Tačiau jeigu žmonijos likimą sprendžia Dievas, o žmogaus prigimtinis nuodėmingumas neišvengiamai žemiškąjį gyvenimą daro „kančių“ pakalne, tai –

kas tada yra žmogaus valioje?

S. Moravskio požiūris į žmogaus gyvenimą žemėje nėra beviltiškai fatalistinis, viską atiduodantis į Apvaizdos rankas. Žmogus yra laisvas rinktis tarp abiejų savo prigimčių – dvasinės ir materialiosios. Nuolatinis pasirinkimas, nuolatinė kova tarp

²⁷ S. M o r a w s k i, Rzut oka na duch teoryi socjalnych naszego wieku, l. 90v.

²⁸ Ten pat, l. 96v.–97v.

²⁹ Ten pat, l. 34v.–35.

³⁰ Ten pat, l. 56v.

dvasios ir kūno žymi tiek individo gyvenimą, tiek žmonijos istoriją. Šia prasme žmogus S. Moravskui yra visa ko pradžia ir pabaiga: jo tikėjimas, dvasia ir dora kuria žemiškosios egzistencijos sąlygas. Žmonių ydos ir silpnybės, pasidavimas kūniškoms aistroms, nutolimas nuo Dievo, jo „gyvuliškumas“ – pagrindinė žmogaus nelaimių žemėje priežastis. Ne neteisingas visuomenės sutvarkymas, netobulos visuomeninės institucijos ar netolygus nuosavybės pasiskirstymas, kaip teigė socialistinės teorijos, lemia žmonių nelaimes, tik jie patys, jų silpnybės, aistros, nežaboti poreikiai. Taip ir skurdo priežastys ne kažkokios bendros, bet konkretaus individo asmeninės savybės: tingėjimas, švaistūniškumas, bedievytė, bjaurūs įpročiai, žemos aistros, paleistuvystė ir panašios ydos, dėl kurių jie negali gauti darbo ir priversti gyventi skurde³¹. Suprantama, jog šitaip suvokiant skurdo priežastis problemą išspręsti galima be struktūrinių pokyčių visuomenėje, o tik asmens moralinio auklėjimo būdu: užtektų atsikratyti savo ydų ir skurdo problema išnyktų, kiekvienas galėtų užsidirbti jeigu ne didelius turtus, tai bent sotų duonos kąsnį.

Ir už socialinių teorijų bei masių veiksmų revoliucijos metu fasado S. Moravskis pirmiausia išvelgė žmogaus silpnybes – jo egoizmą, norą lengviausiu, nors ir nusikalstamu būdu užsitikrinti sau geresnes gyvenimo sąlygas. XIX a. S. Moravskui atrodė pažymėtas Kaino ženklų, išreikštu principu „tikslas pateisina priemones“. Nes žmogus, ypač liaudies masės, trokšdamos pagerinti savo padėtį, to siekia ne sąžiningu darbu, ne moraliniu savęs ugdymu, bet jėga atimdamos svetimą nuosavybę³². Pavydas, anot jo, įgimtas žmogui jausmas, maitinantis socializmą ir komunizmą, lydi žmonių visą jos istoriją³³. Socialinių teorijų kūrėjus, ypač tų teorijų įgyvendintojus revoliuciniais veiksmais, S. Moravskis taip pat kaltino pirmiausia asmeninių egoistinių interesų paisymu, o ne rūpinimusi visuomenės gerove. Beje, panašiai viso politinio ir socialinio gyvenimo varikliu žmogiškąsias aistras ir silpnybes laikė ir E. Burke’as. Jis rašė: „Didžiąją istorijos dalį sudaro nelaimės, kurias sukėlė pasipūtimas, garbėtroška, godumas, kerštingumas, įnoris, maišto skatinimas, veidmainystė, nevaldomi troškimai ir visa įvairovė nesaikingų norų, išprovokuojančių visuomenėje

*Gyvenimo audras, kurios, sukėlusios netvarką,
Mums pragaru paverčia gyvenimą nerūpestingą.*

Visos tos ydos yra tokių audrų priežastys. Religija, moralė, įstatymai, prerogatyvos, privilegijos, laisvės, žmogaus teisės yra tik *pretekstai*“³⁴. Kartu E. Burke’as

³¹ Ten pat, l. 84v.–85.

³² Ten pat, l. 38.

³³ S. M o r a v s k i, Uwagi Pustelnika ..., l. 2.

³⁴ Э. Б ё р к, *Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых Лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж*, London, 1992, с. 227.

duoda patarimą: „Išmintingas pasinaudos vaistais nuo ydų, o ne nuo vardu, nuo blogio priežasčių, kurios nekinta, o ne nuo atsitiktinių priemonių, kuriomis jis [blogis. – Z. M.] naudojasi, ne nuo besikeičiančių pavidalų, kuriais jis pasireiškia“³⁵. S. Moravskui kaip ir E. Burke’ui bei kitiems XIX a. pirmosios pusės konservatoriams, socialinio blogio priežastis kildinusiems iš žmogaus moralinio pagedimo, pagrindinis vaistas nuo blogio priežasties – žmonių ydų buvo, savaime suprantama, krikščionių religija ir Dekaloge įtvirtintos moralės normos. Taigi Europos visuomenėms būtina ne socialinė ar politinė, bet visų pirma moralinė reforma, reiškusi būtinybę gyventi remiantis Evangelijos tiesomis. Tai ir būtų tas esminis pokytis žmonių visuomenėje, galintis pakeisti, kiek tai iš viso įmanoma, žmogaus gyvenimą žemėje. Kol nepasikeis pats žmogus, jokia teorija nepakeis jo pasaulio. Žmogų pakeisti gali tik religija, kuriai vienintelei duota galia slopinti žmogaus materialųjį pradą, jo aistras ir stiprinti dvasinį pasaulį. S. Moravskis rašė: „Aš trokštu svarbiausia ir visų pirma nuoširdaus tikėjimo mūsų Kūrėju, visais atžvilgiais ir visais atvejais. Noriu, kad nuoširdi Dievo meilė ir dievobaimingumas kiekvienai kartai būtų vairs ir irklai šioje sunkioje kelionėje per gyvenimo bangas. Laikau tai būtinu pagrindu, ramsčiu, spyruokle, kertiniu akmeniu visų pokyčių ir įvykių žmonių visuomenėje“³⁶. Tik tokios evangelinės vertybės kaip savęs ir žemiškųjų gėrybių atsižadėjimas, nuolankumas, atlaidumas, artimo meilė, kantrybė, ramybės ir santarvės troškimas, pasibjaurėjimas septyniomis mirtinomis nuodėmėmis ir nuolatinė mintis apie tikrąjį – pomirtinį – gyvenimą gali pakeisti žmogaus egzistenciją žemėje³⁷. Taigi į visuomeninių santykių gerinimą būtina eiti per konkretų individą ir jo moralinį ugdymą. Ne visuomeninės struktūros lemia žmogaus gyvenimo kokybę, bet kiekvieno žmogaus moralinis būvis lemia visų socialinių institucijų veiklos kokybę.

Tikėjimo ir Bažnyčios autoritetas, slopindamas žmogaus aistras, stiprindamas dvasinį pradą, tuo pačiu tobulina visuomenės gyvenimą. Ta kryptimi, S. Moravskio manymu, turi veikti ir pasaulietinis autoritetas – valdžia, kuriai jis priskyrė galią suderinti skirtingus individų poreikius: „Be valdžios, be stiprios valdžios, nėra visuomenės, o yra tik netvarka“. Žmogaus moralumui skleisti būtinos palankios sąlygos – taika ir ramybė visuomenėje, o jas užtikrinti gali tik valdžia, nes ji, mūsų autoriaus manymu, esanti didžiausia moralinė jėga, garantuojanti visuomenės stabilumą ir egzistavimą. Tokia ją daro visos žmonijos istorijos patvirtinta tiesa, kad

³⁵ Ten pat.

³⁶ S. M o r a v s k i, Rzut oka na duch teoryi socyalnych naszego wieku, l. 46–46v.

³⁷ Ten pat, l. 45v.–46.

„valdžia iš Dievo“. Tikriausia valdžia esanti monarcho valdžia, nes ji paveldima, o paveldėjimo teisė kylanti iš Dievo³⁸. Tik monarchas savo autoritetu gali suburti visuomenę į santarvėje gyvenančią šeimą, kurioje kiekvieno individo dalyvavimas visuomenėje visų pirma paremtas jam priderančių pareigų atlikimu. S. Moravskis ypač pabrėžė pusiausvyros tarp individo teisių bei laisvių ir jo pareigų visuomenei svarbą sėkmingam visuomenės gyvenimui³⁹. Jam buvo nepriimtinas vienpusiškas politinių laisvių pabrėžimas, nes laikė jas netvarkos, chaoso, individualių interesų suvešėjimo, tarpusavio kovos visuomenėje priežastimi, sudarančia palankias sąlygas neapykantai ir kitoms žmogaus silpnybėms reikštis.

Žmogaus aistrų reiškimasis, kuriam sąlygas sudaro didesnės ar mažesnės politinės laisvės, būdingas konstitucinėms monarchijoms ar parlamentinėms respublikoms, lemia tokių visuomenių nestabilumą ir pačių santvarkų netvarumą. Nestabili, nuolatinių prieštaravimų ir politinių kovų draskoma visuomenė nėra palanki nors ir pakenčiamai žmogaus egzistencijai. S. Moravskiu visuomenės idealas – vieninga, sutarianti šeima, monarcho-tėvo tvarkoma. Tuo jis skyrėsi nuo E. Burke'o, kuris, remdamasis savo šalies politine tradicija, priešingai nei S. Moravskis politinių partijų, interesų grupuočių buvimą ir debatus laikė laisvių, nuosaikumo, kompromiso, atsargumo ir harmonijos visuomenės gyvenime garantu⁴⁰. S. Moravskis, manydamas, kad masių kišimasis į valdymo reikalus ar valdžios rinkimą sudaro prielaidas įvykti visuomeninei katastrofai, taip pat, galima sakyti, rėmėsi savo krašto politine ir istorine patirtimi. Anot jo, kaip tik taip atsitikę Lenkijoje, kur „be Dievo ir tauta [karalių] kaskart rinko“, dėl to dabar tenką kęsti pusę amžiaus trunkančią nelaisvę⁴¹. Dalis Lietuvos konservatorių buvo įsitikinę, kad Abiejų Tautų Respublikos žlugimą lėmė silpna karaliaus valdžia ir per daug laisvių turinčios bei neatsakingos bajorijos (ypač smulkiosios) savivalė.

Politinė laisvė, galimybė dalyvauti politinėje veikloje, rinkti sau valdžią, laisvai reikšti mintis S. Moravskiu reiškė anarchiją, netvarką, žmoniškų aistrų eskalavimą, t. y. „nelaisvę“. Tuo tarpu tikroji laisvė, anot jo, tai savanoriškas savo pareigų atlikimas. Jam nebuvo blogis žmogaus laisvių apribojimas, nes politinės laisvės nelaikė būtina sąlyga ar priemone žmogaus gyvenimui pagerinti. Laisvę jis, atrodo, kaip ir J. de Maistre'as siejo su dvasios ramybe, kurią užtikrinti gali tik vidinė žmogaus laisvė, t. y. laisvė nuo išorinio, materialiojo, taigi ir politinio pasaulio, gyvenimas remiantis etikos normomis, kurias nubrėžia religija. Išmintingas žmogus, rašė S. Moravskis, „gyvens ramiai ir kantriai, laimingai, esant bet kokiai

³⁸ Ten pat, l. 47v., 53v.–54.

³⁹ S. M o r a w s k i, Jeziuityzm. Jeziuci, *NMB RK* ir *RS*, f. 130–2274, l. 7–8v.

⁴⁰ Э. Б ё р к, min. veik., p. 102–103.

⁴¹ S. M o r a w s k i, Rzut oka na duch teoriy socyalnych naszego wieku, l. 54.

valdžios formai; taip gyvens tiek nelaisvėje, tiek laisvėje⁴². Išmintingo žmogaus pavyzdys jam buvo antikos filosofas stoikas Epiktetas, skelbęs, jog didžiausias gėris yra vidinė laisvė, atsižadėjus visų išorinių, nuo žmogaus valios nepriklausančių gėrybių, pasirinkus dorėjimą, gyvenimą pagal Dievą, kuris padeda žmogui skirti gerį nuo blogio. Epikteto tvirtinimu, nelaisvė esanti sąlygiška: ponas gali būti savo aistrų vergas, o vergas laisvas dvasia. S. Moravskis aiškino, kad tik tokiems išminčiams kaip Epiktetas, kurie labiausiai priartėja prie tikro žmogaus idealo, pamynę materialųjį žmogaus pradą ir į nelaisvę stumiančias žmogaus kūno aistras, kuriamos teorijos galėtų būti naudingos, nes tik idealūs, tikri žmonės galėtų jas adekvačiai įgyvendinti ir būti laimingi naujos socialinės tvarkos sąlygomis. Tačiau tokių išminčių labai reta. Pesimistui ir mizantropui S. Moravskui žmonijos daugumą sudarė „masės“, geriausiu atveju „gyvulių“, bet dažniausiai „liūtų ir tigrų bandos“⁴³. Vadinasi, kuo žmogus bus moraliai tobulesnis, gyvenantis pagal Evangelijos reikalavimus, tuo laimingesnis jis jausis. Laimei pasiekti būtina, kad žmonių dvasinė pažanga eitų bent jau koja kojon su materialine gerove, tvirtino S. Moravskis⁴⁴.

S. Moravskis nesistengė visiškai paneigti tai, ko negalima paneigti – žmogaus materialumo. Žmogus pasmerktas kūniškumui, o kūnas reikalauja savo teisių, siekia patogesnės buities. Todėl žmonės visada rūpinosi ir rūpinsis savo materialinių gyvenimo sąlygų gerinimu. Šis nuo žmogaus neatsiejamas siekimas, S. Moravskio manymu, žiūrint koku būdu realizuojamas, gali būti ir pražūtingas žmonių giminei, ir prisidėti prie žmonijos pažangos bei tobulėjimo. Klausimas tik toks:

kokį kelią pasirinkti – revoliuciją ar evoliuciją?

S. Moravskio negalėtume kaltinti neretai konservatoriams primetamu beatodairišku siekimu išsaugoti *status quo* arba net grąžinti visuomenės gyvenimą į buvusius laikus. Jis nemanė, kad žmonių visuomenė gali išlikti nekintanti. Visi žmogiški dalykai turi kisti, „palengva žengti pirmyn“⁴⁵. Kaip sakyta, S. Moravskis pripažino, jog žmonės nuolat stengiasi gerinti savo buitį ir šis noras neturi ribų, jie niekada nėra patenkinti esama padėtimi. Gerovės galima siekti įvairiais būdais, o vienu ar kitu būdu vyravimas nulemia epochos pobūdį. Minėjau, jog S. Moravskui XIX a. buvo Kaino era, kai istorijos veikėju tapo liaudies masės, išjudintos socialinių teorijų, kurių tikslas – pasiekti gerovę radikaliu ir pačiu paprasčiausiu būdu –

⁴² S. M o r a w s k i, Uwagi Pustelnika..., l. 5v.–6.

⁴³ Ten pat, l. 6.

⁴⁴ S. M o r a w s k i, Rzut oka na duch teorię socyalnych naszego wieku, l. 77v.

⁴⁵ S. M o r a w s k i, Uwagi Pustelnika..., l. 2v.

atimant iš turinčių ir perdalijant. Tačiau masių veikimas, vedamas nevaržomų, tamsių aistrų ir instinktų, iškraipo net geriausių norų turinčias teorijas pagal liaudies supratimą ir kiekvieno individo interesą. Liaudies mases ir jų veikimą S. Moravskis suvokia tik kaip aklą, nevaldomą, iracionalią, griaunamąją jėgą, kuri gali akimirksniu sugriauti daugelio kartų per amžius kur tą socialinį pasaulį ir savo veiksmis sukelti daugybę skausmo ir nelaimių. Be abejo, turimas mintyse Prancūzų revoliucijos pavyzdys. S. Moravskis kategoriškai atmetė principą „tikslas pateisina priemones“, kuriuo, jo nuomone, remiasi socialinių teorijų įgyvendintojai. Pastarieji, prisidengę kilniais visų gerovės šūkiiais, ryžtasi sunaikinti buvusią tvarką: „su skriauda, su žala, su ašarų ir kraujo praliejimu to paties artimo?! Su žala ir visiškai sunaikinant paminklus, kuriuos sukūrė mūsų giminės tėvų protas, širdis ir ranka?! Ir kam? Neva, būsimoms kartoms? Bet juk kankiname ir žudome tai, kas *gyvena dabar*, dėl to, kas *gyvens kažkada*, arba galbūt net niekad ir negyvens <...>“⁴⁶. Žmogus negali nei numatyti, nei juo labiau sukurti savo ateities, juolab remdamasis teorijomis ar kokiais nors protu sukonstruotais socialiniais dėsniais. Socialinių eksperimentų rezultatai yra nenuspėjami. Todėl S. Moravskis kreipėsi į teorijų kūrėjus ir revoliucijos vadus: „Kas davė teisę pasaulį naikinti, kraujo upelius lieti vien tam, kad ateities kartos būtų laimingesnės? Jei bus laimingesnės? Ar tu esi tikras?“⁴⁷ Taigi jam buvo artima konservatyvi nuostata visuomenės gyvenime remtis ir neat-sisakyti gerai pažįstamų dalykų dėl tų, kurie nepažįstamai geresni⁴⁸. Kokia prasmė remiantis riboto žmogaus proto sukurtais teorijomis, kurias įgyvendina moraliai netobulas žmogus, griauti esamą pasaulį, jei naujasis nebus niekuo geresnis? Žmogaus radikalus kišimasis į Dievo tvarkomą žmonijos raidą atneša tik netektis ir skausmą, bet neišsprendžia problemų. Tai jau parodžiusi Prancūzų revoliucijos ir po jos vykusių revoliucijų patirtis.

S. Moravskio įsitikinimu, žmonijos pažanga, troškimas pagerinti materialinio gyvenimo sąlygas turi būti realizuojamas ne revoliuciniu, įgyvendinant utopines teorijas, bet evoliuciniu, reformų, tobulinimų keliu. Evoliucinė raida, lėta ir laipsniška pažanga, paremta praktika, yra palankiausia visuomenės gyvenimui. Argi verta, klausė S. Moravskis, „...vien pabandymui iš karto griauti ir naikinti tą didelį ir jau pažįstamą kelią, kuriuo žmonija žengia, kelią, kurį iki tos Tiesos, per amžius, palaipsniui, lėtu žingsniu supylė ir nutiesė? Argi ne geriau, ne teisingiau, ne naudingesniau, ne doriau, ne sąžiningiau, net ne logiškiau gerinti, taisyti, tiesinti, puošti tą jau esantį kelią, nei apgraištomis pradėti naują per nežinomas, nepatirtas, nenumatytas dykumas, prarajas ir stepes?“ – „Ar verta sekti žydais, kurie pusę amžiaus

⁴⁶ S. M o r a w s k i, Rzut oka na duch teorię socjalnych naszego wieku, l. 67v.

⁴⁷ S. M o r a w s k i, Uwagi Pustelnika..., l. 4v.

⁴⁸ Žr.: A. J o k u b a i t i s, *Postmodernizmas ir konservatizmas*, Kaunas, 1997, p. 39.

užsispyrę po dykumą klaidžiojo, nors jų protėviai taip lengvai iš Abraomo žemės į Egiptą kažkada dar iki jų kelius rado? O rado juos tik todėl, kad rūpestingai įprastų [kelių] laikėsi [išskirta mano. – Z. M.]“⁴⁹. S. Moravskio svarstymuose atpažįstamas konservatyviam mąstymui būdingas tęstinumo visuomenės gyvenime svarbos pripažinimas, polinkis į konkretumą, siekis laikytis to, kas duota, kas tikra, realiai egzistuoja ir atmesti abstrakčias spekuliacijas, hipotezes. Struktūrinius visuomenės pokyčius laikydamas Dievo, bet ne žmogaus kompetencija, S. Moravskis, kaip tai būdinga to meto konservatoriams, pripažįsta tik atskirų realybės elementų keitimą, poveikį artimiausiai savo aplinkai per konkrečius veiksmus. T. y. jam būtų visiškai priimtinas dar E. Burke'o skelbtas principas – „tobulinti išsaugant“⁵⁰, arba kitaip – „paveldėjimo idėja“, suderinanti „išsaugojimo principą ir patikimą perdavimo principą, nepašalinant tobulinimo principo“⁵¹.

S. Moravskis pabrėžė, kad, keičiant ir tobulinant visuomenės gyvenimą, būtina remtis praktika, patirtimi, daugelio žmonių kartų išmintimi paremta tradicija. Kiekviena tauta, atsigręžusi į savo praeitį, ras jos papročius, vertybes, gyvenimo būdą geriausiai atitinkančių institucijų ar gyvenimo formų pavyzdžių. Net ir teorijos, jei jos gerai apmąstytos, o svarbiausia – patikrintos gyvenime, gali suteikti naudos, gerų idėjų, bet jų teikiamas gėris turi derėti prie senojo gėrio, kurio visuomenės pertvarkymų metu negalima prarasti⁵².

Tačiau bet kuriuo atveju, S. Moravskio įsitikinimu, žmogui nederėtų pernelyg daug dėmesio skirti materialinėms gyvenimo sąlygoms, materialioji gyvenimo pusė neturėtų užgožti dvasinės. Reikėtų prisiminti, sako jis, jog kylant materialinei gerovei „atsitraukia dvasia“⁵³. Taigi rūpinantis kūno patogumais svarbu nepamiršti saiko. Juk „garbingo bajoro arba valstiečio lietuviški barščiai pasotins ir numalšins protingo ir dievobaimingo žmogaus alkį taip pat, kaip ir tos išpaikintų burnų išgarsintos vėžlių sriubos! Paprasta, bet sava, iš nieko neatimta ir jokių melu nesuteršta rutinė taip pat gerai nuogumą pridengs, kaip ir tas miniai pavydą keliantis atlasas ir aksomas!“⁵⁴

S. Moravskis tikėjo, kad ne materialinė gerovė teikia žmogui laimę. Per visus jo svarstymus apie socialinio pasaulio pokyčių būdą ir kryptį, apie individo galimybes paveikti šiuos procesus eina pagrindinis leitmotyvas – žmogaus laimės problema.

Švietėjai tikėjo, kad, pritaikius mokslo metodus etikos, politikos ir žmonių santykių srityje, „būtų nušluotos iracionalios ir despotiškos teisinės sistemos bei

⁴⁹ S. M o r a w s k i, Rzut oka na duch teoryi socyalnych naszego wieku, l. 39v.–40.

⁵⁰ Э. Б ё р к, min. veik., p. 245, 258, 358.

⁵¹ Ten pat, p. 100.

⁵² S. M o r a w s k i, Rzut oka na duch teoryi socyalnych naszego wieku, l. 34v., 39v.

⁵³ S. M o r a w s k i, Polityczne mrzonki. Przemysł, l. 3v.

⁵⁴ S. M o r a w s k i, Rzut oka na duch teoryi socyalnych naszego wieku, l. 45.

ekonominės politikos, kurias pakeitus proto valdymu žmonės būtų išvaduoti nuo politinio ir moralinio neteisingumo ir vargo ir nukreipti išminties, laimės ir dorybės keliu“⁵⁵. Liberalūs XIX a. pažangos apologetai vylėsi, kad technologinė pažanga ir sparti pramonės raida, be sutrikimų tenkinanti nuolat augančius materialinius žmonių poreikius, ir bus tas neišsenkantis žmonijos laimės šaltinis. Radikaliosios socialinės teorijos siūlė savo laimės receptą: panaikinti privačią nuosavybę, išdalyti ar suvalstybinti turtus, visus aprūpinti darbu ir panašiomis radikaliomis priemonėmis panaikinti skurdą, kaip pagrindinę visų nelaimių priežastį. Vieni ir kiti žmogaus laimę iš esmės tapatino (visai ar iš dalies, bent jau S. Moravskiui taip atrodė) su materialinėmis gyvenimo sąlygomis. Tuo tarpu S. Moravskiui laimės problema visų pirma buvo etinė problema, spręstina žmogaus dorinimo būdu. Elementarių poreikių patenkinimas, saikingas darbas, moralės normų laikymasis, švari sąžinė, harmoningi žmonių santykiai, supančios gamtos grožis yra tai, kas gali padaryti žmogų laimingą, kiek jis apskritai gali būti laimingas žemėje. Bet nei kruvinomis revoliucijomis įgyvendinamos utopijos, nei pramonės siūloma nesibaigianti daiktų gausa laimės negali garantuoti. Tai antišvietėjo, antirevoliucionieriaus ir antimodernisto pozicija. Kartu tai laikysena stoiko, siekiančio atsiriboti nuo supančios tikrovės, kurios jis negali ar nenori iš esmės paveikti ar juo labiau pakeisti. Žmogus gali daryti įtaką pasauliui tik moraliai – tobulindamas save ir kitus, t. y. kurdamas individualų ir bendražmogišką „moralinį pasaulį“.

Vargu ar būtų verta kalbėti apie S. Moravskį, jei jo pažiūros į žmogų ir pasaulį būtų tik Ustronės Atsiskyrėlio „fantazijos“. Ar maža pasaulyje keistuolių! Tačiau jo pasaulėjauta nėra unikali XIX a. vidurio Lietuvos visuomenėje. Taip pat ar panašiai mąstė konservatyviai nusiteikusias visuomenės dalis, o jos nuostatos, įsitikinimai, nuomonės nulėmė laikyseną bei veiksmus konkrečių politinių bei socialinių situacijų akivaizdoje. XIX a. antroje pusėje. posukiliminių Rusijos valdžios ekonominių bei kultūrinių represijų sąlygomis konservatyvus mąstymo stilius bajorijoje išlaikė ar net sustiprino savo pozicijas, kol XX a. pradžioje viešajame politiniame gyvenime jį ėmė reprezentuoti stambųjų Lietuvos dvarininkų – konservatorių grupė.

Išvados

Nepaliaujamos kaitos ir revoliucijų krečiamos modernios Europos atmosfera skatino Lietuvos, kaip ir kitų kraštų, konservatorius ilgėtis stabilumo ir tvarkos, žymėjusių ilgus istorijos šimtmečius. Ieškota argumentų prieš visuomenės gyvenimo

⁵⁵ I. B e r l i n, min. veik., p. 66.

pastovumą griaunančias žmogaus pastangas dėl geresnio gyvenimo radikaliai keisti socialinę tikrovę. Argumentus pasiūlė krikščionybė, kai jai viešpataujant viduramžių pasaulis atrodė esąs pastovumo ir patikimumo idealas.

S. Moravskiui, kaip ir kitiems jo bendraminčiams, žmogaus prigimties ir jo žemiškojo gyvenimo principus paaiškino katalikų tikėjimas. Priimdamas žmonijos istorijos dieviškosios predestinacijos, žmogaus prigimtinės nuodėmės, neišvengiamo ydingumo bei intelektualinio ribotumo idėjas, jis nepripažino konstruktyvizmo visuomenės gyvenime, t. y. atmetė galimybę racionaliai sukonstruotomis teorijomis bei revoliuciniais veiksmais pakeisti tikrovę taip, kad žmogus joje būtų laimingas, išvaduotas nuo skausmo ir kančių. Vienintelis įmanomas, tikras ir efektyvus būdas humanizuoti pasaulį, padaryti žemiškąją žmogaus būtį pakenčiamesnę (tikra laimė pasiekama tik pomirtiniame gyvenime) – kiekvieno individo moralinis tobulėjimas, Evangelijos skelbiamų absoliučių vertybių realizavimas socialinėje tikrovėje. Moralinių tobulėjimą S. Moravskis bei jam artimų pažiūrų XIX a. vidurio Lietuvos konservatoriai laikė vieninteliu arba vienu iš pagrindinių būdų sprendžiant socialines ir politines (nepriklausomybės atgavimo) problemas.

THE KNIGHT OF THE MORAL WORLD: SOME FEATURES OF STANISŁAW MORAWSKI'S PHILOSOPHY

Summary

Z I T A M E D I Š A U S K I E N Ė

The article presents the way of thinking of conservative Stanisław Morawski (1802–1853) by studying his position on the issues that are of importance to the conservatives. These issues are as follows: can an individual change the social reality, in what way can this be done and the problem of the human nature that is inseparable from these issues. The article is based on Morawski's manuscripts of political texts written in 1848–1850 that were provoked by the revolutions that took place in the European countries in 1848–1849.

Morawski, like the conservatives of the first half of the 19th century in the European countries, thought that the revolutions that shook Europe – both the French Revolution and that of 1848 – were the outcome of rational thinking. Supporters of rationalism believe that intervention of rationally constructed theories can improve the social reality. Morawski rejected the idea of social constructivism. In his opinion theories created by a human mind cannot improve life of people due to the following reasons: First, due to limitedness of his mind man is incapable of

constructing theories that are faultless. Moreover, the human mind is the “advocate” of his body serving the needs of the body rather than that of the absolute truth. Second, theories level all individuals and regard them as idealists, whereas in real life every man is unique, besides, passions and weaknesses, which distort the implementation of any theory, govern him. On account of these reasons the ideal theory implemented acquires unexpected forms and distances itself unrecognisably from its pre-image. Morawski considered the imperfection of the human nature to be the most serious obstacle to the implementation of theories.

Like French traditionalists, Morawski adhered to the theory of the natural sin of man. Natural sinfulness of man, his division into a spiritual and material origin is the essential factor determining life of both the individual and the mankind. Morawski treated a human body and its material nature as an unavoidable cause of constant suffering. Therefore, the material nature of man, in principle, cannot be in line with his happiness on earth. From this point of view all social theories that focus exclusively on the improvement of material conditions of man’s life encourage man’s materiality even more and immerse him into the serfdom of his body and distance him from happiness.

Morawski maintained that social theories, which popularised their ideas during the revolutions that took place in 1848 and over the first half of the 19th century (he was familiar with the theories of Ch. Fourier and C. H. Saint-Simon best) responded to the main tendency of the development of the European countries in the 19th century – a regard to the growth in people’s material wellbeing. Morawski joined in a general chorus of the European conservative romantics – critics of the industrial society. He supposed that industrial production, in gratifying human weaknesses and passions, encouraged them by artificially creating fictitious needs, that is, encouraged man’s materiality to thrive.

Morawski drew the conclusion that “it is a great mistake, a sin, and most often it is a crime, to build the entire public construction of the people according to the theory that was formulated a priori between four walls”. Morawski, being firmly convinced of divine predestination, left the fate of man and mankind in the hands of God. Man’s actions, which are committed without God’s will, cannot give positive results. Man himself is given only one alternative – to choose one of his natures: spiritual or material.

Like E. Burke and other European conservatives of the 19th century, Morawski derived causes of the social evil from man’s moral corruption. He considered Christian religion and moral standards established by Dekolage to be the best medicine from the cause of evil – human faults. In Morawski’s conviction, European societies, first and foremost, were in need of a moral rather than social or political reform, that is, the necessity to live according to the truths of the Gospel. This was the only way to change people’s life on earth. According to Morawski, it is possible to improve social relations only by educating an individual morally.

Morawski recognised the exceptional role of the authority of religion and the Church in educating the individual in such a way and improving life of the society. They alone were capable of suppressing human passions and strengthening his spiritual origin. The secular authority – the state, which is capable of co-ordinating different needs of the individual, should act in the same direction. The monarchical system appealed to him since it was only the monarch who by authority of inherited power, was capable of uniting the society into a harmonious family. The individual’s participation in the social life must rest on the fulfilment of his duties. Morawski placed a special emphasis on the importance of balance between the rights and freedoms of an individual and duties to the society in ensuring a successful social life. One-sided emphasis on political

freedoms was unacceptable to him because he regarded them as the cause of disorder, thriving of individual interests and struggle within the society. This created conditions for hatred and other human weaknesses to manifest themselves. Following the Greek Stoic philosopher Epictetus, Morawski regarded the position of the stoic as the ideal of the behaviour of an individual in the society. To achieve happiness it was necessary that the spiritual progress of man should march in step with his material wellbeing.

Morawski also recognised certain rights of man's materiality: the body seeks more comfortable existence, therefore people are and always sought to improve their living conditions. However, wellbeing can be sought for in different ways and predominance of one or another way determines the nature of the epoch. Morawski rejected the revolutionary, radical ways of seeking for wellbeing, which, in his opinion, were especially characteristic of the 19th century and which often restricted themselves to a single means – to take from one group of people and re-distribute. He was firmly convinced that people's progress and their desire to improve their living conditions must be realised by evolution, reforms and improvements rather than in a revolutionary way by implementing Utopian theories. The evolutionary development and a slow and gradual progress were the most favourable things to the life of the society. In changing, improving the life of the society it is necessary to base oneself on practice, experience and traditions that rest on wisdom of many generations. However, in any case, in Morawski's conviction, man should not devote undue attention to his material wellbeing and it must not outdo spiritual wellbeing. In taking care of bodily comfort it is necessary to maintain moderation because man's happiness is not his material wellbeing.

Gauta 2001 m. birželio mėn.

Zita M e d i š a u s k i e n ė. (g. 1959). Humanitarinių mokslų daktarė. Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Tyrinėjimų kryptis – Rusijos politika Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje; XIX a. Lietuvos bajorijos konservatyvioji mintis.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-2001.

el. paštas: zitamedis@yahoo.com